

جغرافیا و روابط انسانی، پاییز ۱۳۹۸، دوره ۲، شماره ۲، پیاپی ۶

معایب و نارسایی‌های آمایش ایران در حوضه انرژی با تأکید بر شیوه انتقال انرژی به مناطق شرقی

کیومرث یزدان پناه درو^{۱*}، داود مقدم^۲

۱. استادیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران،

ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۱۹

چکیده

نیل به توسعه یافتگی در هر جامعه‌ای در وهله اول، مستلزم وجود عزم و اراده ملی برای پیشرفت و تعریف الگوی توسعه متناسب با مقتضیات جامعه و در وهله دوم، به وجود یک نقشه راه توسعه که بتواند ضمن به دست دادن قابلیت‌ها و فرصت‌های توسعه از یک سو و تنگناها و چالش‌های فعلی و آتی، از سوی دیگر، با بهره‌گیری از تجارب پیشین، مطلوب‌ترین مسیر توسعه را فراروی جامعه قرار دهد، بستگی دارد. از همین رو آمایش سرزمین به عنوان سندی که خطوط کلی سازماندهی فضای سرزمینی کشور و نیز خط‌مشی‌های توسعه زیرساختی سرزمین را مقدر می‌سازد، ضرورتی تام دارد. هدف از این پژوهش استفاده از برنامه‌ریزی راهبردی که روشی نظام یافته برای اخذ تصمیمات و اجرای فعالیت‌ها در خصوص شکل‌دهی و رهنمود یک سیاست محسوب می‌شود، به تأثیر اجرای این سیاست بر توسعه مناطق شرقی کشور در حوضه انتقال انرژی با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از مدل تحلیلی *SWOT* پردازد. نتایج حاصله نشان می‌دهد که با توجه به شرایط فعلی، راهبردهای مناسب حرکت در مسیر آمایش مناطق شرقی کشور از نوع تدافعی است و هم‌اکنون بر اساس اولویت‌بندی انجام شده راهبردهای تدوین برنامه جامع، توسعه همه‌جانبه استان‌های شرقی کشور (به‌خصوص مناطق مرزی)، توسعه و تقویت انواع زیرساخت‌های اساس و پایه در حوضه انتقال انرژی، شامل: حمل و نقل، راه آهن، جاده و... به‌منظور افزایش پیوندهای کانون‌های پرجمعیت مناطق شرقی با یکدیگر و کانون‌های داخل کشور از اولویت بالاتری برخوردارند. از این رو اتخاذ و اجرای این سیاست به افزایش نقش و سهم کشور در ترانزیت کالا و حمل و نقل بین‌المللی، تقویت پیوندهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی با کشورهای همجوار شرق و شمال شرقی، ارتقاء سطح متوسط درآمد و شاخص‌های توسعه در نواحی شرقی کشور، کاهش فعالیت‌های غیررسمی اقتصادی و جلوگیری از قاچاق کالا و مواد مخدر، افزایش سهم چابهار در بازرگانی داخلی و خارجی و ترانزیت کالا و غیره کمک شایانی می‌نماید و در غیر این صورت، رونق گرفتن بندر گواتر پاکستان و از دست دادن فرصت‌ها، زمینه شکست این طرح را به همراه خواهد داشت.

واژگان کلیدی: انتقال انرژی، توسعه محور شرق، آمایش سرزمین، راهبرد توسعه، مرزهای شرقی، *SWOT*.

مقدمه و بیان مسأله

امروزه در تمامی سطوح تصمیمات و اقدامات انسانی محاسبه هزینه- فایده جایگاهی ویژه دارد و به همین دلیل اهمیت شرق و جنوب شرق ایران در مطالعات بین المللی ترانزیت کالا و انتقال انرژی بین کشورهای ذی نفع بسیار بالا است. از این رو در سالهای اخیر کشور چین در رقابت با هند و ایران، اقداماتی را جهت بهره برداری از ظرفیت‌های مسیر انتقال انرژی و کالا از طریق توسعه بندر گواتر در خاک پاکستان آغاز کرده است (صاحب داد زهی و توسلی رکن آبادی، ۱۳۹۶: ۲۰۰). اینک این اهمیت و موقعیت باعث گردیده تا کشورهای قدرتمند به گونه ای در این منطقه مداخله نمایند و به دنبال تأمین منافع کشور گشایی و دستیابی به ثروت خدادادی این منطقه باشند. عوامل سرزمینی خاص این منطقه همانند منابع عظیم نفتی و گازی و تأمین بخش عمده ی سوخت جهانی از این منابع و قرار گرفتن کشور ایران در منطقه حساس خاورمیانه و جایگاه مهم ایران در ترانزیت کالا از آسیا به اروپا و همین‌طور در اختیار داشتن منطقه‌ی استراتژیست تنگه هرمز و دریای عمان و بنادر عظیم صادراتی همواره باعث طمع قدرت‌های استعمارگر و حتی در میان کشورهای همسایه نیز باعث بروز اختلاف و تنش‌هایی گردیده است (نادری، ۱۳۸۹: ۱۲۱). علاوه بر این مناطق، مرزهای ایران نیز به عنوان گلوگاه‌های ارتباطی و عامل تفسیر کننده وضعیت استراتژی ایران، از لحاظ ژئوپلیتیکی اهمیت فراوانی پیدا می کنند. با این تفاسیر، مناطق شرقی و جنوب شرقی ایران با دارا بودن ظرفیت‌های فوق العاده اقتصادی، امنیتی، دسترسی، ارتباطات منطقه‌ای و بین المللی واجد کارکردهای تولید کننده ی قدرت در کشور است که تا کنون مورد غفلت واقع شده است، لذا با وجود دارا بودن پتانسیل‌های فوق الذکر که دیگر مناطق ایران فاقد چنین پتانسیل‌هایی هستند، یکی از عقب مانده ترین مناطق کشور به لحاظ اقتصادی، اجتماعی و محیطی محسوب می گردد. از این رو می توان گفت توسعه‌ی آینده کشور با توجه به موقعیت جغرافیایی و ساحلی دریای عمان وابسته به طراحی سیاست های کارآمد و استفاده ی بهینه از کارکردهای این منطقه از کشور می باشد. در واقع مناطق شرقی و جنوب شرقی ایران واجد مزیت های مهمی برای ایران است که ایران را به عنوان وزنه ای در سیستم بین المللی و سیستم جهانی در قرن ۲۱ مطرح می نماید (ابراهیم زاده و موسوی، ۱۳۹۴: ۲).

امروزه کشورهای در حال توسعه به منظور تقویت زیربنای اقتصادی خود، رهایی از وابستگی، ایجاد تعادل منطقه ای و در نهایت، نیل به توسعه اقتصادی پایدار، نیازمند شناسایی امکانات و منابع کشورشان هستند (بختیاری، ۱۳۸۰: ۳). از این رو بررسی و شناخت وضعیت مناطق و نواحی، قابلیت ها، محدودیت ها، فرصت ها، تهدید ها و تنگناها در برنامه ریزی ناحیه ای و انتظام فضایی از اهمیت بسزایی برخوردار است (طاوسی و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۰). کشور ایران با قرار گرفتن در نقطه تلاقی سه قاره آسیا، اروپا و افریقا، در قلب منطقه حساس خاورمیانه و در مجاورت روسیه، آسیای مرکزی، قفقاز، شبه قاره هند، دنیای عرب و اروپا و همسایگی با ۱۵ کشور که ثلث آنها، محصور در خشکی هستند، با در اختیار داشتن تمامی سواحل شمالی خلیج فارس و بخش قابل ملاحظه ای از سواحل دریای عمان و تمامی سواحل جنوبی دریای مازندران و حلقه ارتباط این دو گستره آبی استراتژیک و تنوع اقلیم در اختیار دارد (نصیری، ۱۳۸۱: ۱۲ و ۱۱). لیکن مساله درخور توجه این

است که چگونه می توان از فرصت ها به نحو احسن و شایسته استفاده نمود و تهدیدها را با استفاده از استراتژی های موثر تبدیل به نقاط قوت نمود. این امر امروزه با توجه به فرایند جهانی شدن و تغییرات ناخواسته و تا حدی نگران کننده برای سیاستمداران و حکومتمداران اهمیت دوچندان پیدا می نماید. از سویی دیگر موقعیت سوق الجیشی از قدیم الایام منافی درخور توجهی را برای کشور به همراه داشته است که نمونه بارز آن جاده ابریشم است که در امتداد مسیر خود از ایران، شهرها و سکونتگاههای پر رونقی را ایجاد کرده بود. در شرایط امروزی با یک تجربه تقریباً پنج دهه برنامه ریزی در قالب نوین و اجرای طرح آمایش سرزمین (عظیمی بلوریان، ۱۳۸۹: ۱۳۲). در بعد داخلی و تحولات عظیم منطقه ای در بعد خارجی، برخی از مناطق پیرامونی کشور هنوز در چرخه توسعه وارد نشده و یا کمتر وارد شده اند. منطقه شرق و جنوب شرقی ایران یکی از مناطقی است که در جریان الگوی توسعه مرکز-پیرامون کشور در موقعیت حاشیه ای قرار گرفته و از روند توسعه تا حدی به دور بوده است (طاوسی و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۰). در راستای توسعه همگون کشور، در سالهای اخیر نیز به منظور توسعه و آمایش مناطق حاشیه ای و بهره برداری از موقعیت سوق الجیشی ایران به عنوان طرح طرح آمایش سرزمین (ابراهیم زاده، ۱۳۸۹: ۶۰)، طرح توسعه محور شرق برای اولین بار در سال ۱۳۶۵ در زاهدان مطرح و در سال ۱۳۶۷ در یک طرح مطالعاتی از سوی سازمان مدیریت و برنامه ریزی ارائه گردید. زیرا مراد از توسعه عبارت است از روندی چند بعدی که طی آن جوامع، استانداردهای زندگی خود را ارتقاء می بخشند، نابرابری ها را کاهش می دهند و فقر را از اعضای خود می زدایند (Georg, 1998:4). و از طرفی سنگ بنای توسعه در چگونگی تشکیل سرمایه تعیین می شود (Arndt, 1987:4-53). همچنین هاربیسون ضرورت بهره برداری از مهارتها و دانش ملت ها را شرط توسعه می داند (Harbison, 1973:3). که این طرح با مشارکت مردم و قومیت های منطقه قابل اجراء می باشد. ازین رو این مقاله برآنست تا با استفاده از مهم ترین شاخصه مدل SWOT یعنی انتخاب مطلوب ترین استراتژی ها و شناسایی نقاط ضعف و تهدید و تبدیل آنها به نقاط قوت و فرصت، به شناسایی استراتژی ها و راهبردها در راستای آمایش انتقال انرژی محور شرق پردازد. زیرا در دنیای امروز دولتی (نه به معنای دستگاه اجرائیه بلکه در قالب حاکمیتی) موفق است که بتواند از فرصت هایش به نحو احسن استفاده کند و در وهله بعد مانع از این شود که فرصت ها به تهدید تبدیل شود.

چارچوب نظری

نظریه نایلز هانسن

هانسن ویژگی های مناطق مرزی را براساس نظریه مکان مرکزی و نظریه قطب رشد و دیگر نظریه های مرتبط با برنامه ریزی منطقه ای، تجزیه و تحلیل کرد. وی در مطالعات خود با اشاره به ویژگی های مثبت و منفی مناطق مرزی آنها را دسته بندی کرد. ویژگی های مثبت و منفی مناطق مرزی از دیدگاه او عبارت است از:

^۱ . برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به ابراهیم زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۷-۲۸ و Afrahkhteh, 2006.

^۲ Harbison.

الف- ویژگی‌های مثبت

۱. توسعه فعالیت‌های تجاری و فرهنگی در مناطق مرزی، به علت شعاع نفوذی که در کشورهای مجاور پیدا می‌کند، بیشتر از مناطق مرکزی است و این پدیده می‌تواند در فرایند توسعه مناطق مرزی و کل کشور به کارگرفته شود.

سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی نسبت به مناطق داخلی به علت فرار از مالیات یا معافیت مالیاتی سود بیشتری دارد. ۲

ب- ویژگی‌های منفی

۱. عدم تعادل میان مناطق مرزی و مناطق مرکزی که بر فرایند توسعه در این مناطق تأثیر می‌گذارد. ناهمخوانی میان اهداف سیاسی و اقتصادی و ظهور مشکلات مربوط به آن در مناطق مرزی. ۲

هانسن، اصول کلی و ویژگی‌های مناطق مرزی را به شرح زیر بیان می‌کند:

۱. وجود موانع مرتبط با تجارت بین‌المللی (که در مناطق مرزی اعمال می‌گردد)؛
 قطع ارتباط با کشورهای مجاور به علت تفاوت‌های گوناگون در زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی؛ ۲.
 خطر تهدید و تهاجم نظامی؛ ۳.
 گسست در ساختار فضایی این مناطق بر اثر ایجاد مرزهای فیزیکی. ۴

هانسن استدلال می‌کند؛ مادامی که این شرایط برقرار و این خصوصیات برای مناطق مرزی باقی است، مناطق مرزی به صورت مناطق محروم، توسعه نیافته و پیرامونی باقی خواهد ماند (هانسن، ۱۹۸۷: ۲۵۴).

دیدگاه‌های نظری جونز و وایلد (۱۹۹۴)

جونز و وایلد براساس نظریه‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای و نظریه‌های نایلز هانسن در رابطه با مناطق مرزی، مطالعاتی موردی در چند منطقه واقع در دو سوی مرز سیاسی پیشین میان دو آلمان انجام دادند و خصوصیات برای این مناطق استخراج و تدوین کردند. بنابراین، فضای توسعه، زیست و فعالیت که قبل از کشیدن مرز میان دو آلمان پیوسته بوده و مبادلات اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی در دو سوی آن میان شرق و غرب نه تنها کشور آلمان؛ بلکه کل اروپا برقرار بوده است. این خصوصیات به شرح زیر است:

مناطق مرزی به عنوان منطقه حاشیه‌ای و توسعه‌نیافته باقی می‌ماند؛ حتی در کشور پیشرفته‌تری، مانند: آلمان غربی؛ ۱.

۲. گرچه حاشیه بودن می‌تواند معلول شرایط جغرافیایی این مناطق باشد؛ اما پدیده مرزی بودن، بسیاری از امکانات و فعالیت‌های آن منطقه را مضمحل می‌سازد.

برقراری مرز میان دو کشور، تداوم و پیوستگی فضایی که به طور اصولی فضاها را توسعه دو کشور را به یکدیگر پیوند می‌دهد، از هم می‌گسلد و هر دو منطقه واقع در دو سوی مرز، به علت قطع پیوستگی فضایی، حاشیه‌ای می‌شوند.

مناطقى که قبل از برقرارى مرز، از نظر فضايى و فعاليت به يکديگر متصل بوده اند، از همدیگر جدا و حاشيه اى مى شوند. علت عقب ماندگى اين نواحى مرزى نیز حاشيه اى شدن آنهاست (نيومن و تورنلى، ۱۳۸۷: ۹۴؛ عندليب و مطوف، ۱۳۸۰؛ توفيق ۱۳۸۴: ۲۸۴).

مهمترين اطلاعات و آمار جونز و وایلد از مناطق مورد مطالعه خود در دو سوى مرز پيشين آلمان به شرح زیر است:

الف- ۳۲ رشته خط آهن در طول مرز از يکديگر مى گسلند.

ب- ۳ آزادراه در خط مرزى به بن بست مى رسند.

ج- ۳۱ جاده اصلى و ۱۴۰ جاده فرعى و تعداد بيشمارى جاده محلى در خط مرزى بريده مى شوند (جونز و وایلد، ۱۹۹۴: ۲۷۰). بنابراین، فضای توسعه، زیست و فعاليت که قبل از کشيدن مرز میان دو آلمان پیوسته بوده و مبادلات اقتصادى، فرهنگى، اجتماعى در دو سوى آن میان شرق و غرب نه تنها کشور آلمان، بلکه کل اروپا برقرار بوده است، با کشيدن مرز قطع مى شود و شکاف بر چهره آلمان واحد و اروپای يکپارچه وارد مى کند. براساس تحليل هاى که جونز و وایلد در مناطق مرزى دو سوى آلمان پيشين انجام داده اند، اصولى برای توسعه مناطق مرزى ارايه داده شد:

- ضرورت درک پيچيدگى، گستردگى و تنوع متغيرها و تأثيرات آنها در مناطق مرزى؛
- لزوم تأمین شرايط و زيرساخت هاى توسعه مناطق مرزى؛

ضرورت خروج از انزوا و گسترش ارتباطات با داخل و خارج؛

لزوم پیوستگى مناطق مرزى با مرکز؛

لزوم حمايت و پشتيبانى هاى ویژه از اين مناطق برای خروج از محدوديت و دستيابى به توسعه (عندليب و معطوف، ۱۳۸۸: ۶۶).

چارچوب مفهومى

جايگاه آمایش سرزمين

اولين تعريف از آمایش سرزمين را کلودیوس پتى در سال ۱۹۵۰ ارايه کرد که تاکنون از گوياترين و معتبرترين تعاريف اين مفهوم علمى به شمار مى رود: آمایش سرزمين در جستجوى بهترين توزيع انسانها، به تبع منابع طبيعى و فعاليت هاى اقتصادى در پهنه سرزمين است. تعاريف مختلفى برای آمایش سرزمين وجود دارد؛ برای مثال، در چکيدهاى از آمایش سرزمين اروپا، آمایش سرزمين به عنوان روشى قانونى توسط بخش دولتى استفاده مى شود تا بر توزيع فعاليت ها در فضا در آینده تأثير بگذارد (کمیسیون اروپا، ۱۹۹۷). سال ها بعد تعاريف کامل تر و جامع ترى از آمایش سرزمين ارائه شد که همگى دربرگيرنده دیدگاه هاى کلودیوس پتى است. آمایش سرزمين شامل اقدامات ساماندهى و نظام بخشى به فضای طبيعى، اجتماعى و اقتصادى در سطوح مى و منطقه اى است که بر اساس تدوين اصلى ترين جهت گيرى هاى توسعه بلند مدت کشور در قالب تلفيق برنامه ريزى هاى از بالا و پايين و با تکیه بر قابليت ها و توانمندی ها و محدوديت هاى منطقه اى در یک برنامه ريزى

هماهنگ و بلندمدت صورت می گیرد (سهامی، ۱۳۸۶). آمایش سرزمین، اهرمی مهم برای ارتقای توسعه پایدار و بهبود کیفیت زندگی است. این مسأله به طور فزاینده‌ای، در سیاست های بین المللی قابل تشخیص است (سازمان ملل، کمیسیون اقتصادی اروپا، ۲۰۰۵).

آمایش سرزمین به عنوان دانش و هنر مهندسی تدابیر توسعه در قلمروهای سرزمینی با تأکید بر تنظیم سازگاری و تناسب میان جمعیت و فعالیت در بستر فضا و زمان در یک رویکرد کل نگر و راهبردی تعریف می شود. در نظام برنامه ریزی و مدیریت توسعه سرزمینی کشور، آمایش سرزمین می بایست به عنوان یک رکن سیاست گذار و جهت دهنده به فرایندهای سازماندهی فضایی توسعه بخش ها در پهنه سرزمینی، ایفای نقش نماید. آمایش سرزمین در سطحی فراتر از تلقی های رایج از طرح یا برنامه قرار داشته و می بایست نقشه راه توسعه بلندمدت سرزمین را از طریق فرصت سازی و ظرفیت سازی برای توسعه و سنجش قابلیت ها، شایستگی، چالش ها و نیازها آن هم در مقام راهبر توسعه میسر سازد. به تعبیر دیگر آمایش سرزمین را باید ارائه دهنده تصویر سازمان فضایی مرحله توسعه یافتگی سرزمین که بازتاب سرزمینی چشم انداز توسعه بلندمدت توسعه کشور است، قلمداد کرد (برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: عظیمی بلوریان، ۱۳۹۴؛ مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۳).

خاستگاه اصلی طرح شدن مقوله آمایش سرزمین، مفهوم بهره وری و حداکثرسازی منافع جمعی است. از همین رو احتراز از تلقی های ناصوابی که از آمایش سرزمین شده و در نازل ترین تلقی آن را به برنامه ریزی کاربری اراضی سرزمینی تخفیف می دهد (صنیعی، ۱۳۹۰: ۱۷۰). ضروری به نظر می رسد. از میان سه کلیدواژه اصلی که همواره در خصوص تعریف آمایش سرزمین مطرح است، یعنی فضا، جمعیت و فعالیت قلب اصلی و مهم ترین مؤلفه آمایش سرزمین فعالیت است که آمایش سرزمین از طریق شناخت کامل الزامات مترتب بر ماهیت و عملکرد آنها از یک سو، و نیز درک عمیق از استعدادها، قابلیت ها، تنگناها و نارسایی های قلمروهای مختلف سرزمین، نسبت به پیشنهاد و تخصیص فعالیت برای این قلمروها و ترکیب مناسب فعالیت های قابل استقرار در یک قلمرو برای بهره‌وری از امکانات و موقعیت آن منطقه اهتمام نموده و از رهگذر چنین اقدامی انتظام بخشی و سازماندهی جمعیت و فضا نیز صورت خواهد پذیرفت (جباری و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۸).

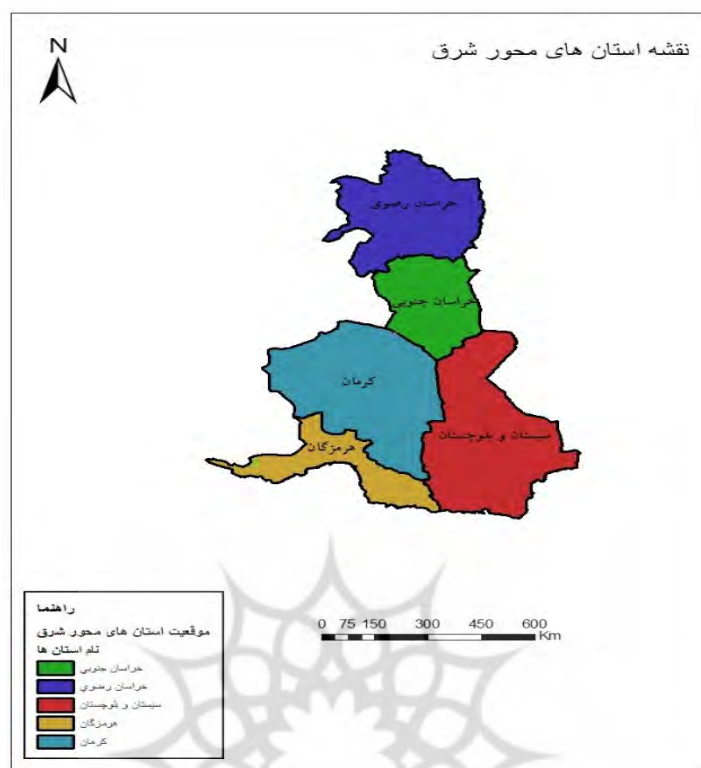
روش شناسی تحقیق

منطقه شرق کشور متشکل از پنج استان خراسان رضوی، خراسان جنوبی، کرمان و سیستان و بلوچستان و هرمزگان می باشد و دارای ۱۷۰۵ کیلومتر مرز مشترک با کشورهای پاکستان و افغانستان، ۹۲۲ کیلومتر مرز زمینی مشترک با ترکمنستان است. همچنین این محور با حدود ۳۰۰ کیلومتر مرز آبی و از طریق شهرستان های چابهار و کنارک دارای دسترسی مستقیم به آبهای آزاد دریای عمان و اقیانوس هند است. محور ترانزیت و حمل و نقل شرق کشور شامل مجموعه بندری چابهار و شبکه راه های زمینی است که از بندر چابهار آغاز می شود. این محور پس از عبور از شهرهای نیک شهر، ایرانشهر، خاش و زاهدان در استان سیستان و بلوچستان

به مرکز جغرافیایی خود یعنی نهبندان می رسد و از آنجا با عبور از سریشه، بیرجند و قاین از مسیر تربت حیدریه و مشهد به مرز سرخس، لطف آباد، باجگیران و پرسه سو در استان های خراسان رضوی و خراسان شمالی منتهی می شود. همچنین خروجی این محور به نقاط مرزی مشترک با کشور افغانستان شامل ملیک، دوغارون، ماهپرو و یزدان می رسد. در این مسیر می توان با ایجاد ترمینال ترکیبی یا مادر ترمینال در زاهدان، نهبندان و بیرجند از این شهرها به عنوان نقاط هاب منطقه بهره گرفت. مسیر شرح داده شده خلیج فارس را که قلب تپنده انرژی جهان است به بزرگترین تولیدکننده ها و مصرف کنندگان انرژی دنیا مرتبط می کند. منطقه شرقی در قیاس با نیمه غربی کشور دارای محرومیت زیادی است به عنوان مثال در این نیمه فقط ۱۰/۳ جمعیت کشور، ۱۳ درصد (در قیاس با ۸۷ درصد نیمه غربی) ۱۷/۷ درصد اشتغال کشاورزی، ۱۰/۲ درصد اشتغال صنعت، ۱۱/۷ درصد اشتغال بخش خدمات، ۱۶/۵ درصد خطوط لوله نفت و گاز، ۳۲ درصد راه آهن و راه اصلی ۱۱/۶ درصد از کل برزگراه های کشور را در خود جای داده است که عدم تعادل بین نیمه غربی و شرقی کشور را بیشتر نمایان می نماید (طرح آمایش سرزمین ۱۳۷۸ و عظیمی ۱۳۸۹: ۲۴۰). وسعت این منطقه حدود ۶۴۷۵۲۶ کیلومتر مربع می باشد که ۳۹/۷ درصد از مساحت کشور را در بر گرفته است. استان سیستان و بلوچستان با ۱۸۱۷۸۵ کیلومتر مربع بالاترین مساحت (۲۸/۱) درصد را در بین استان های شرق کشور به خود اختصاص داده است. بر طبق آخرین نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) کل کشور جمعیت این منطقه بالغ بر ۱۵۰۸۷۶۲۵ نفر بوده که حدود ۲۱ درصد از جمعیت کل کشور را تشکیل داده است. در بین استان های منطقه شرق کشور استان خراسان رضوی با ۶۴۳۴۵۰۱ نفر بالاترین میزان جمعیت را بخود اختصاص داده است. ۸/۳ درصد جمعیت کل کشور و ۴۵ درصد جمعیت منطقه شرق کشور در استان خراسان رضوی سکونت داشته اند. کمترین میزان جمعیت در این منطقه نیز متعلق به استان خراسان جنوبی با ۳ درصد بوده است. میزان تراکم جمعیت در منطقه شرق کشور ۲۴ نفر در هر کیلومتر مربع است که در مقایسه با میانگین کشور (۴۶ نفر در هر کیلومتر مربع) از رقم پایین تری برخوردار بوده است. بیشترین میزان تراکم مربوط به استان خراسان رضوی با ۱۶ نفر و کمترین آن در ارتباط با استان خراسان جنوبی با ۸ نفر در هر کیلومتر مربع است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). محصول ناخالص داخلی منطقه شرق کشور در سال ۱۳۹۳ معادل ۲۴۹۸۷۶/۱ میلیارد ریال بوده که ۱۳/۸ درصد از محصول ناخالص داخلی کل کشور را تشکیل داده است. این رقم با توجه به قابلیت ها و توانمندی های منطقه و سهم نسبتاً بالای منطقه از جمعیت کل کشور رقم مناسبی نیست. زیرا با وجود آن که این منطقه ۱۸ درصد جمعیت کل کشور را به خود اختصاص داده است تنها به میزان ۱۳/۸ درصد در محصول ناخالص داخلی کشور مشارکت داشته است این در حالی است که حداقل باید به میزان سهم جمعیتی منطقه در کل کشور در تولید ناخالص داخلی کشور مشارکت داشته باشد. بیشترین مقدار محصول ناخالص داخلی منطقه شرق کشور با ۸۹۷۶۹/۴ میلیارد ریال متعلق به استان خراسان رضوی بوده است. این استان حدود ۷/۹ درصد تولید ناخالص داخلی کشور و ۴۸/۹ درصد محصول ناخالص داخلی منطقه شرق کشور را به خود اختصاص

داده است. کمترین میزان محصول ناخالص داخلی کل منطقه شرق کشور با $9876/3$ میلیارد ریال متعلق به استان خراسان جنوبی است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

شکل (۱): موقعیت استان های واقع در محور شرق کشور. (ماخذ: نویسندگان).

اهداف راهبردی

- شناسایی مهمترین قابلیت ها، نقاط ضعف، قوت و تهدیدها در حوضه آمایش انتقال انرژی درمحور شرق.
- تحلیل و شناسایی راهبردهای توسعه منطقه ای محور شرق با بهره گیری از کارکردهای آمایش سرزمین.

سوالات تحقیق

- مهمترین قابلیت ها، نقاط ضعف، قوت و تهدیدها در حوضه آمایش انتقال انرژی درمحور شرق چیست؟
- راهبردهای آمایش سرزمینی در راستای رسیدن به توسعه مناطق محور شرق چیست؟

روش شناسی تحقیق

- نوع تحقیق

براساس روش به کار گرفته شده، این تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی است. قلمرو این نوع تحقیق را راهنمای مکتوب، شفاهی، تصویری مانند کتاب ها، مقاله ها، روزنامه ها، مجله ها، فیلم ها، سخنرانی ها، تصاویر، تابلوها، وبگاه ها، عکس ها، نقشه ها، ماهواره ها و ... درباره موضوعی خاص تشکیل می دهد.

▪ روش گردآوری داده ها

مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و آثار موجود در این زمینه شامل کتاب ها، رساله‌ها، مقاله ها، روزنامه ها و مصاحبه و... تجزیه و تحلیل یافته ها و تجارب جهانی در مورد آمایش مناطق شرقی در حوضه انتقال انرژی به عنوان محور اصلی این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. اطلاعات مربوط به اعتبارسنجی یافته های نظری نیز از طریق پرسشنامه پژوهشگر ساخته و گردآوری شده است. سوالات مطرح شده در پنج طبقه بندی شده اند که متخصصان بر اساس اهمیت هر یک از آنها ضریب ۱ تا ۴ برای آنها در نظر گرفتند.

▪ پایایی پرسشنامه

به منظور بررسی پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. مقادیر بالای ۰/۷ برای آن ضریب، بیانگر پایایی بالا و مقادیر بین ۰/۵ تا ۰/۷ بیانگر پایایی مورد قبول است. با توجه به اینکه ضریب آلفای کرونباخ در این پرسشنامه ۰/۹۴۵ است؛ بنابراین می توان گفت که پایایی پرسشنامه در حد بالایی قابل قبول است.

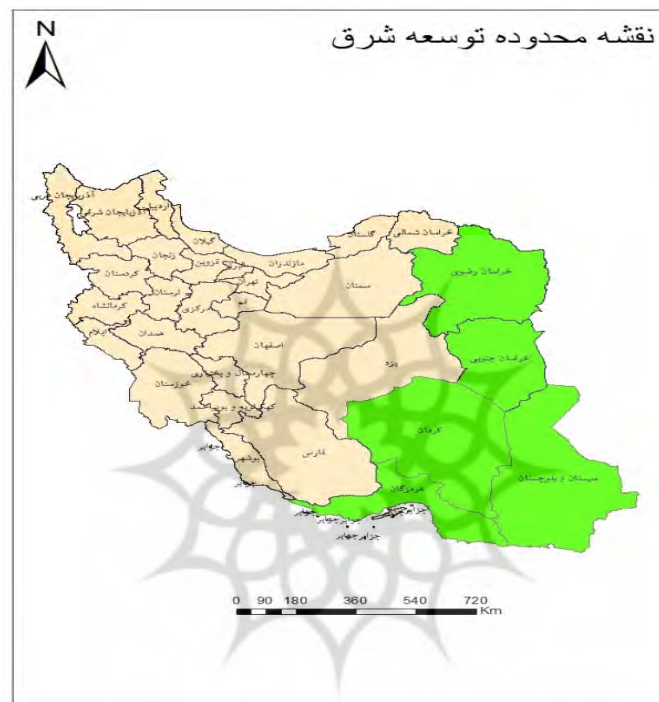
▪ جامعه و نمونه آماری

با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق، جامعه آماری به شکل گزینشی انتخاب و به تعداد ۲۰ نفر انتخاب شدند و چون تعداد جامعه آماری کمتر از ۵۰ نفر می باشد، نمونه گیری به صورت تمام شمار انجام شد.

▪ روش تجزیه و تحلیل یافته‌ها

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

طبقه بندی اطلاعات و تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق با استفاده از مدل *SWOT* به تفکیک در ساختارهای مؤثر بر آمایش مناطق شرقی با محوریت انتقال انرژی بوده است. همچنین از بیست مورد بازدید میدانی، مصاحبه با متخصصان، کارشناسان، مدیران مراکز علمی-پژوهشی، نهادهای اجرایی مربوط به امور توسعه منطقه ای، توسعه اقتصادی، امور نظامی-امنیتی، امور سیاسی، اجتماعی - فرهنگی، زیست محیطی و انرژی، برنامه ریزی فضایی، آمایش شهری، منطقه ای و آمایش سرزمین در تجزیه و تحلیل ساختارهای مختلف مؤثر بر آمایش مناطق شرقی با محوریت انتقال انرژی، بهره گیری شده است. عوامل مستخرج شده

بر اساس مدل تحلیلی شکل (۲): محدوده توسعه محور شرق. (ماخذ: نویسندگان).

سوات تجزیه و تحلیل گردید که نقاط قوت و ضعف و فرصت ها و تهدیدها مشخص گردید و در نهایت، بر اساس عوامل مستخرج شده اقدام به ارایه استراتژیها در قالب راهبردهای رقابتی/تهاجمی (*SO*)، راهبردهای تنوع (*ST*)، راهبردهای بازنگری (*WO*)، و راهبردهای تدافعی (*WT*)، پرداخته شده است.

جدول (۱): درصد، جمعیت و مساحت استان های منطقه شرق کشور نسبت به یکدیگر

عنوان	واحد	خراسان رضوی	خراسان جنوبی	کرمان	سیستان و بلوچستان	هرمزگان	منطقه شرق کشور
جمعیت	نفر	۶۴۳۴۵۰۱	۸۹۸۸۹۸	۳۱۶۴۷۱۸	۲۸۱۳۰۹۳	۱۷۷۶۴۱۵	۱۵۰۸۷۶۲۵
	درصد	۴۵	۳	۲۱	۱۹	۱۲	۱۰۰
مساحت	کیلومتر مربع	۱۲۵۸۳۲	۸۸۰۴۴	۱۸۰۸۳۶	۱۸۱۷۸۵	۷۰۶۶۹	۶۴۷۵۲۶
	درصد	۱۹/۴	۱۳/۷	۲۷/۹	۲۸/۱	۱۰/۹	۱۰۰

مأخذ: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵.

متوسط نرخ رشد جمعیت منطقه شرق کشور طی یک دوره ۵ ساله ۱۳۹۰-۹۵ برابر با ۲/۳۶ درصد بوده است که نسبت به متوسط نرخ رشد جمعیت کل کشور در این دوره زمانی (۱/۶۱) از رقم بالاتری برخوردار بوده است. بیشترین میزان رشد جمعیت مربوط به استان خراسان جنوبی با ۳/۰۲ درصد و کمترین آن مربوط به استان خراسان رضوی با ۱/۴۳ درصد بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). براساس آمار و اطلاعات در سال ۱۳۹۵ بیشترین میزان باسوادی در منطقه شرق کشور مربوط به استان خراسان رضوی با ۸۹/۱ درصد و کمترین آن متعلق به استان سیستان و بلوچستان با ۷۶/۰ درصد بوده است. نرخ باسوادی در استان های خراسان جنوبی، کرمان و هرمزگان به ترتیب برابر با ۸۶/۶، ۸۵/۴ و ۸۷/۸ درصد بوده است. متوسط نرخ باسوادی در سطح کشور در این سال برابر با ۸۷/۶ درصد بوده است.

یافته های تحقیق

مرحله تشکیل ماتریس سوات (شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و تهدیدها)

به منظور ارائه راهبردهای مناسب برای آمایش مناطق شرقی کشور، شناخت عوامل چهارگانه SWOT در جهت رفع ضعف ها و تهدیدها و بهبود قوت ها و فرصت ها امری اجتناب ناپذیر تلقی می گردد. از این رو، هدف این مرحله سنجش محیط داخلی مناطق شرقی کشور برای شناسایی نقاط قوت و ضعف است و همچنین، کندوکاو به منظور شناسایی فرصت ها و تهدیدهایی است که مناطق شرق کشور از نظر آمایش حوضه انتقال انرژی با آنها مواجه است. شایان ذکر است در این قسمت چهار مقوله اقتصادی، سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اجتماعی آمایش مناطق شرقی مورد توجه و بررسی قرار گرفته و با عنوان نقاط قوت و ضعف (عوامل محیط داخلی) و فرصت ها و تهدیدها (عوامل محیط خارجی) آمده است. نتایج به دست آمده نشان می دهد که در مناطق شرقی کشور تعداد ۲۵ قوت داخلی در برابر ۲۹ ضعف داخلی و تعداد ۲۴ فرصت خارجی در برابر ۲۵

تهدید خارجی شناسایی شده است. بدین ترتیب، در مجموع تعداد ۴۹ نقطه قوت و فرصت به عنوان مزیت و تعداد ۵۴ ضعف و تهدید به عنوان محدودیت ها و تنگناهای پیش روی مناطق شرقی کشور جهت آمایش انتقال انرژی در مناطق شرقی معرفی شده اند (جدول ۶ و ۷). در ابتدا میانگین هر یک از عوامل به دست آمده و بر اساس آن، مجموع میانگین وزن نسبی هر عامل محاسبه و سپس ضریب اهمیت هر عامل در رتبه های هر عامل ضرب شد و امتیاز نهایی عوامل به دست آمد. شایان ذکر است برای میانگین رتبه ای هر یک از عوامل از نظریات خبرگان و دامنه حداقل هر عامل استفاده شده است. همچنین، برای تعیین رتبه ۱ تا ۴ از روش دامنه میانگین استفاده شده است که به صورت جدول (۲) است.

جدول (۲): نحوه رتبه دهی به عوامل در جدول عوامل داخلی و عوامل خارجی

رتبه	دامنه میانگین	عوامل داخلی	عوامل خارجی
۴	۵-۴	قوت عالی	فرصت استثنایی
۳	۴-۳	قوت معمولی	فرصت معمولی
۲	۴-۳	ضعف معمولی	تهدید معمولی
۱	۵-۴	ضعف بحرانی	تهدید استثنایی

ماخذ: نگارنده.

ماتریس ارزیابی عوامل داخلی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی جدول نشان می دهد، مؤلفه وجود گمرک در مناطق مرزی شرق و قابلیت ترانزیت کالا در استانهای شرقی با وزن نسبی ۰/۰۲۷ و امتیاز ۰/۱۰۸ و مؤلفه وجود راهبرد توسعه محور شرق با وزن نسبی ۰/۰۲۷ و امتیاز ۰/۱۰۷ مهمترین نقاط قوت در منطقه برای آمایش سرزمین مناطق شرقی هستند و در مقابل مؤلفه فقر و محرومیت شدید در مناطق شرقی کشور با میانگین ۴/۳۲ و وزن نسبی ۰/۰۲۷ و مؤلفه تخلیه جمعیت نواحی مرزی با میانگین ۴/۰۸ و وزن نسبی ۰/۰۲۶ مهمترین نقاط ضعف داخلی برای آمایش سرزمین مناطق شرقی کشور هستند.

جدول (۳): ارزیابی ماتریس عوامل داخلی

امتیاز نهایی	رتبه	وزن نسبی	میانگین	قوت
۰/۰۷۹	۳	۰/۰۲۶	۴/۱۸	S1 دسترسی آسان به آبهای آزاد
۰/۱۰۸	۴	۰/۰۲۷	۴/۲۶	S2 وجود گمرک در مناطق مرزی و قابلیت ترانزیتی استانهای شرقی
۰/۰۶۷	۳	۰/۰۲۲	۳/۵۴	S3 نیروی کار ارزان و جوان فراوان در مناطق مرزی شرق کشور
۰/۱۰۱	۴	۰/۰۲۵	۴	S4 وجود بازارچه های مرزی
۰/۰۷۷	۳	۰/۰۲۶	۴/۰۶	S5 وجود تأسیسات زیر بنایی مهم؛ از جمله شبکه های حمل و نقل ریلی و هوایی
۰/۰۷۷	۳	۰/۰۲۶	۴/۰۶	S6 وجود ظرفیت انرژی خورشیدی و انرژی باد در منطقه
۰/۰۶۷	۳	۰/۰۲۲	۳/۵۲	S7 وجود اراضی مستعد کشاورزی با قابلیت تولید محصولات با ارزش اقتصادی
۰/۰۶۰	۳	۰/۰۲۰	۳/۱۴	S8 نفوذ سران طوایف و عشایر در ساختار قدرت اجتماعی جوامع مرزی
۰/۰۷۵	۳	۰/۰۲۵	۳/۹۶	S9 تمایل دولت به تمرکززدایی و سرمایه گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته
۰/۰۷۶	۳	۰/۰۲۵	۳/۹۸	S10 اجرایی شدن ماده ۲۶ قانون برنامه چهارم توسعه (تأمین آب، برق، گاز، تلفن و راه دسترسی تا نواحی صنعتی)
۰/۱۰۷	۴	۰/۰۲۷	۴/۲۲	S11 وجود استراتژی توسعه محور شرق
۰/۰۶۸	۳	۰/۰۲۳	۳/۵۸	S12 وجود کوه ها و ارتفاعات به عنوان یکی از فاکتورهای امنیت مناطق مرزی
۰/۰۷۰	۳	۰/۰۲۳	۳/۷۱	S13 وجود زیر ساختهای فیزیکی، اطلاعاتی، انتظامی و امنیتی
۰/۰۷۶	۳	۰/۰۲۵	۳/۹۸	S14 وجود بازارچه های مرزی و کاهش قاچاق و تبعات امنیتی منفی
۰/۰۷۲	۳	۰/۰۲۴	۳/۸۰	S15 حضور جامعه عشایری در حاشیه مرزها به عنوان جامعه ای تولیدی و مرزبان
۰/۰۷۷	۳	۰/۰۲۶	۴/۰۱	S16 وجود زیر ساختهای علمی و آموزشی نظیر دانشگاهها
۰/۰۷۵	۳	۰/۰۲۵	۳/۹۴	S17 تعصب و غیرت جوامع مرزی نسبت به آب و خاک و آبادانی
۰/۰۷۲	۳	۰/۰۲۴	۳/۸۱	S18 وجود مرزهای آبی و خاکی طولانی
۰/۰۷۹	۳	۰/۰۲۶	۳/۹۹	S19 وجود محور ترانزیتی چابهار-میلک
۰/۰۶۸	۳	۰/۰۲۳	۳/۳۴	S20 موقعیت سوق الجیشی چابهار نسبت به سایر بنادر ایران
۰/۰۷۶	۳	۰/۰۲۵	۴/۰۲	S21 وجود کشورهای فارسی زبان افغانستان و تاجیکستان
۰/۱۰۷	۴	۰/۰۲۶	۴/۱۸	S22 تقاضای روز افزون مرادات بین المللی در کشورهای آسیای میانه
۰/۱۰۱	۴	۰/۰۲۷	۴/۰۳	S23 اجماع نظر سران کشورهای منطقه در توسعه محور شرق
۰/۰۷۹	۳	۰/۰۲۶	۴/۱۱	S24 وجود منابع نفتی و گازی در کشورهای آسیای میانه
۰/۰۷۷	۳	۰/۰۲۵	۳/۹۷	S25 ظرفیت های ارتباطی در حمل و نقل های دریایی با توجه به اتصال آبهای زیرزمینی

ماخذ: نگارنده.

ضعف	میانگین	وزن نسبی	رتبه	امتیاز نهایی
W1 عدم اشتغال پایدار در مناطق مرزی شرق کشور	۳/۹۲	۰/۲۵	۲	۰/۰۵۰
W2 فقدان برنامه جامع توسعه چند جانبه استانهای مرزی	۳/۹۶	۰/۰۲۵	۱	۰/۰۲۵
W3 ناپایداری سکونتگاهها در مناطق مرزی شرق کشور	۳/۹۸	۰/۰۲۵	۱	۰/۰۲۵
W4 کمبود منابع آب و ضعف مدیریت آن	۳/۶۹	۰/۰۲۵	۱	۰/۰۲۵
W5 توسعه زیرساختها با دید محلی به جای توجه به ابعاد منطقه ای و بین المللی آنها	۳/۳۲	۰/۰۲۱	۱	۰/۰۲۱
W6 فقر و بیسوادی مردم منطقه	۴	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۵۱
W7 نوع رویکرد امنیتی مسؤلان استانی و کشوری به مناطق مرزی	۳/۵۲	۰/۰۲۲	۲	۰/۰۶۷
W8 تحریک اقلیت های قومی، نژادی و زبانی بر اثر اقدامات کشورهای مقابل	۳/۸۲	۰/۰۲۴	۱	۰/۰۶۰
W9 کنترل نشدن درست و دقیق مرزها و آمد و شد چشمگیر و بیضابطه در دو سوی مناطق مرزی	۳/۹۶	۰/۰۲۵	۱	۰/۰۲۴
W10 اجرایی شدن ماده ۲۶ قانون برنامه چهارم توسعه (تأمین آب، برق، گاز، تلفن و راه دسترسی تا نواحی صنعتی)	۳/۹۸	۰/۰۲۵	۲	۰/۰۶۴
W11 کمبود نیروهای کارآزموده و زبده نیروهای انتظامی در مناطق مرزی	۳/۷۶	۰/۰۲۴	۱	۰/۰۲۴
W12 جذب شدن برخی از مرزنشینان هر دو سوی مرزها به باندهای قاچاق مواد مخدر و شرارت	۳/۸۶	۰/۰۲۵	۲	۰/۰۴۹
W13 وگسترده‌گی مرزهای شرقی و فقدان امکانات کافی برای انسداد آنها	۳/۷۱	۰/۰۲۳	۲	۰/۰۴۵
W14 وجود بازارچه های مرزی و کاهش قاچاق و تبعات امنیتی منفی	۳/۹۸	۰/۰۲۵	۲	۰/۰۵۱
W15 فقر و محرومیت شدید در مناطق مرزی	۴/۰۸	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۵۲
W16 عدم نفوذ توسعه شهری و مدنیت در دو سوی مناطق مرزی	۴/۰۶	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۵۱
W17 تعصب و غیرت جوامع مرزی نسبت به آب و خاک و آبادانی	۳/۹۴	۰/۰۲۵	۲	۰/۰۴۹
W18 کم توجهی مسؤلان کشوری و عدم برنامه ریزی صحیح	۳/۸۱	۰/۰۲۳	۱	۰/۰۲۲
W19 عدم ارتباط راه آهن چابهار-مشهد	۳/۸۴	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۴۹
W20 فعالیتها و محرومیت های اجتماعی اعمال شده توسط سیستم اداری و سیاسی کشور	۳/۳۴	۰/۰۲۲	۲	۰/۰۵۸
W21 وضعف در حمل و نقل هوایی	۳/۷۰	۰/۰۲۳	۱	۰/۰۲۳
W22 نظرفیت محدود بندر چابهار در پهلو گیری کشتی های سنگین	۴/۱۰	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۹۱
W23 ناآشنایی به فعالیت های جدید و در عین حال پایدار در منطقه	۴/۰۳	۰/۰۲۷	۲	۰/۰۹۸
W24 کمبود زیرساختهای حمل و نقل و ضعف در این زیرساختها	۳/۹۸	۰/۰۲۵	۲	۰/۰۷۹
W25 انزوای جغرافیایی و دوری از مراکز عمده تولید توزیع،همچنین مراکز تصمیم گیری ملی	۳/۹۷	۰/۰۲۵	۲	۰/۰۷۷
W26 ضعف شبکه های زیر بنایی شامل حمل و نقل و تامین و توزیع انرژی	۳/۹۷	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۸۹
W27 کمبود تاسیسات مهار،ذخیره سازی و کمبود منابع آب	۴/۰۸	۰/۰۲۶	۲	۰/۰۷۹
W28 پراکندگی کانونهای زیستی و فعالیت در این گستره و پایین بودن تراکم نسبی جمعیت	۳/۳۹	۰/۱۰۲	۱	۰/۰۶۹
W29 کمبود نزولات جوی و تداوم خشکسالی های متوالی	۸/۰۳	۷/۲۶	۲	۰۰۵۹

ماخذ: نگارنده.

ماتریس ارزیابی عوامل خارجی

میانگین وزن نسبی و رتبه و امتیاز نهایی هریک از عوامل داخلی در قالب جدول (۴) آمده است. همانطور که جدول نشان می دهد، مؤلفه قرارگیری در مسیر کریدور شمال-جنوب و بزرگراه آسیایی با امتیاز ۰/۱۲۸ و مؤلفه استفاده از ظرفیت مرزنشینان در تأمین امنیت مرزها با امتیاز ۰/۱۱۵ مهمترین فرصت بیرونی برای آمایش مناطق شرقی کشور هستند و در مقابل مؤلفه های شکاف عملکردی بین مناطق مرزی شرق کشور و مرکز کشور و ترانزیت مواد مخدر با میانگین ۳/۹۸ و وزن نسبی ۰/۰۲۸ مهم ترین تهدیدهای بیرونی برای آمایش مناطق مرزی شرق کشور هستند.

جدول (۴): ماتریس ارزیابی عوامل خارجی

فرصت	میانگین	وزن نسبی	رتبه	امتیاز نهایی
O1 حمایت دولت از اجرای طرحهای اقتصادی و اشتغالزایی در مناطق مرزی شرق کشور	۳/۵۴	۰/۰۲۵	۳	۰/۰۷۵
O2 دسترسی به مسیرهای ارتباطی منطقه ای - بین المللی (نظیر راه آهن)	۴/۴	۰/۰۲۹	۳	۰/۰۸۶
O3 وجود بازارهای کشورهای همسایه برای عرضه محصولات و خدمات تولیدی	۳/۶۸	۰/۰۲۶	۳	۰/۰۷۸
O4 قرارگیری در مسیر کریدور شمال و جنوب و بزرگراه آسیایی و فرصت بهره گیری از ترانزیت کالا بین کشورهای شبه قاره هند، آسیای مرکزی و دیگر مناطق جهان	۴/۵۴	۰/۰۳۲	۴	۰/۱۲۸
O5 اعطای معافیت های مالیاتی و سود و کارمزد بانکی و افزایش طول دوره با پرداخت تسهیلات اعطایی توسط دولت	۳/۵۶	۰/۰۲۵	۳	۰/۰۷۵
O6 توجه دولت و سازمانها به انرژی تجدیدناپذیر خورشیدی و بادی	۳/۴۸	۰/۰۲۵	۳	۰/۰۷۴
O7 وجود چندین کشور محصور در خشکی در آسیای مرکزی؛ بویژه افغانستان در مجاورت این استانها	۴/۲۸	۰/۰۳۰	۳	۰/۰۹۱
O8 وجود یک نظام و الگوی مرادفات و تبادلات در دو سوی مناطق مرزی	۳/۸۲	۰/۰۲۷	۴	۰/۱۰۸
O9 افزایش تعداد نمایندگان سنی مذهب مناطق شرقی در مجلس شورای اسلامی	۳/۳۶	۰/۰۲۴	۳	۰/۰۷۱
O10 استفاده از مدیریت های استانی و محلی و افزایش نصب مدیران بومی و آشنا به ظرفیت منطقه	۳/۸۶	۰/۰۲۷	۳	۰/۰۸۲
O11 الزامات قانونی و سند چشم انداز برای توسعه مناطق مرزی	۴/۰۸	۰/۰۲۹	۴	۰/۰۸۲
O12 موقعیت ممتاز سرزمینی (ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی) استانهای شرقی جهت توسعه و ارتباط با کشورها	۴/۲۶	۰/۰۳۰	۳	۰/۰۹۰
O13 استفاده از ظرفیت های مرزنشینان در تأمین امنیت مرزها	۴/۰۸	۰/۰۲۹	۴	۰/۱۱۵
O14 استفاده از نفوذ سران قبایل و طوایف در تأمین امنیت مناطق شرقی	۳/۷۴	۰/۰۲۶	۳	۰/۰۷۹
O15 استفاده از روشهای الکترونیکی و اپتیکی برای کنترل مرز	۳/۸۴	۰/۰۲۷	۳	۰/۰۸۱
O16 استفاده از ظرفیت های گروه های دینی، علمی، سیاسی، فرهنگی، آموزشی کشور در جهت توسعه فرهنگ کسب و کار صحیح	۳/۹۴	۰/۰۲۸	۳	۰/۰۸۴
O17 استفاده از سنت ها و باورهای بالقوه، پیش برنده قومی در هم افزایی و اشتراک با یکدیگر در پیشبرد برنامه های توسعه استان	۳/۹۸	۰/۰۲۸	۳	۰/۰۸۵
O18 تعلق خاطر مردم نواحی مرزی به گویش، موسیقی و آداب و رسومشان	۳/۷۸	۰/۰۲۷	۳	۰/۰۸۰

۰/۰۷۹	۳	۰/۰۲۶	۳/۹۹	O19 جذب سرمایه خارجی و انتقال تکنولوژی
۰/۰۶۸	۳	۰/۰۲۳	۳/۳۴	O19 تولید انرژی های نو به ویژه در مبحث باد و انرژی خورشیدی
۰/۱۱۲	۴	۰/۰۳۰	۴/۰۲	O20 نزدیکی بازار مصرف بندر چابهار به بازارهای مصرف سوخت جهان از جمله چین و ژاپن
۰/۰۹۰	۳	۰/۰۳۰	۴/۲۵	O21 وجود چندین کشور محصور در خشکی در آسیای میانه به ویژه افغانستان در مجاورت این استان
۰/۰۹۱	۳	۰/۰۳۰	۴/۲۴	O22 تقاضای روز افزون مراداد بین المللی در کشورهای آسیای میانه
۰/۰۷۵	۳	۰/۰۲۵	۳/۵۶	O23 اجماع نظر سران کشورهای منطقه در توسعه محور شرق
۰/۰۷۶	۳	۰/۰۲۵	۳/۵۶	O24 وجود منابع نفتی و گازی در کشورهای آسیای میانه (به ویژه کشورهای حاشیه خلیج فارس)
۰/۱۲۸	۴	۰/۰۳۲	۴/۵۴	O25 ظرفیت های ارتباطی در حمل و نقل های دریایی با توجه به اتصال آبهای زیرزمینی

ماخذ: نگارنده.

امتیاز نهایی	رتبه	وزن نسبی	میانگین	تهدید
۰/۰۲۸	۱	۰/۰۲۵	۳/۹۸	T1 ترانزیت مواد مخدر در مناطق مرزی شرق کشور
۰/۰۵۳	۲	۰/۰۲۶	۳/۷۴	T2 فاصله زیاد از مناطق مرکزی کشور از نظر دسترسی به بازار ...
۰/۰۵۳	۲	۰/۰۲۶	۳/۶۸	T3 بوروکراسی اداری و قوانین دست و پاگیر برای سرمایه گذاران
۰/۰۴۹	۲	۰/۰۲۴	۳/۴۴	T4 بادهای ۱۲۰ روزه و محدودیت فعالیت های کشاورزی
۰/۰۲۸	۱	۰/۰۲۸	۳/۹۶	T5 شکاف عملکردی بین مناطق مرزی و مرکز کشور (ساختار دوگانه سیستمی)
۰/۰۵۶	۲	۰/۰۲۸	۳/۹۸	T6 تنش های سیاسی در کشورهای هم مرز با استانهای شرقی
۰/۰۵۴	۲	۰/۰۲۷	۳/۸۶	T7 منازعات قومی - فرقه های و تقویت احساس نامنی
۰/۰۵۴	۲	۰/۰۲۷	۳/۷۰	T8 پایین بودن مشارکت های سیاسی و اجتماعی؛ بویژه در مناطقی که از نظر زبان و مذهب با اکثریت متفاوت هستند
۰/۰۵۴	۲	۰/۰۲۷	۳/۸۰	T9 فقدان نظام تصمیم گیری منسجم، هماهنگ و کارآمد در مورد مناطق مرزی
۰/۰۵۴	۲	۰/۰۲۷	۳/۸۶	T10 سوء مدیریت در تخصیص بودجه مصوب به توسعه مناطق کمتر توسعه یافته
۰/۰۵۲	۲	۰/۰۲۶	۳/۷۴	T11 عدم توافقات الزام آور بین کشورها در مورد توسعه همه جانبه مناطق مرزی شرق کشور
۰/۰۵۱	۲	۰/۰۲۶	۳/۶۴	T12 نبود اداره یا واحد سازمانی ویژه امورات مناطق مرزی (اعم از سیاسی، امنیتی -اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی)
۰/۰۵۲	۲	۰/۰۲۶	۳/۶۶	T13 درگیری های قومی و مذهبی در پاکستان و افغانستان
۰/۰۵۲	۲	۰/۰۲۶	۳/۷۴	T14 فقدان سازه امنیتی منطقه ای برای امنیت منطقه و مبارزه با تروریسم
۰/۰۵۲	۲	۰/۰۲۷	۳/۹۴	T15 فعالیت سرویس های امنیتی خارجی و تأثیر منفی آن بر ثبات و امنیت منطقه
۰/۰۸۴	۲	۰/۰۲۸	۳/۹۴	T16 کم توجهی به آمادگی های لازم؛ از جمله: آموزش، تضعیف هویت، معنویت و فرهنگی محلی
۰/۰۴۵	۲	۰/۰۲۴	۳/۸۸	T17 فعالیت جریانهای تند مذهبی متأثر از خارج مرزها
۰/۰۵۳	۲	۰/۰۲۷	۳/۷۸	T18 وجود شکاف های مذهبی و دامن زدن بعضی از کشورها، از جمله عربستان
۰/۰۷۹	۲	۰/۰۲۶	۳/۷۹	T19 حمایت قدرت های بزرگ اقتصادی همچون چین و آمریکا از بندر گواتر پاکستان

۰/۰۶۸	۲	۰/۰۲۳	۳/۶۴	T20 تبلیغات منفی در سطح جهانی بر علیه ایران
۰/۱۱۲	۲	۰/۰۲۶	۳/۷۶	T21 وجود اختلافات قومی و قبیله ای در بعضی مناطق محور شرق
۰/۰۹۰	۲	۰/۰۲۵	۳/۶۶	T22 قرار گرفتن در مسیر بین المللی مواد مخدر و قاچاق کالا
۰/۰۹۱	۲	۰/۰۲۷	۳/۹۱	T23 درگیریهای قومی و مذهبی در پاکستان
۰/۰۷۵	۲	۰/۰۲۵	۳/۵۶	T24 قاچاق گسترده سوخت

ماخذ: نگارنده.

مرحله تطبیق و مقایسه

ماتریس تطبیقی سوات متشکل از یک جدول مختصات دویبعدی است، که هریک از چهار نواحی آن نشان دهنده یک دسته راهبرد است. با توجه به عوامل داخلی و بیرونی شناسایی شده، به تشکیل ماتریس تطبیقی سوات اقدام گردید، که این ماتریس بیانگر راهبردهای ممکن از طریق مقایسه زوجی هر کدام از عوامل داخلی و خارجی با همدیگر است (جدول ۵).

جدول (۵): ماتریس تطبیقی سوات

فرصت ها (O)	تهدیدها (T)	تحلیل سوات
<ol style="list-style-type: none"> ۱. حمایت دولت از اجرای طرحهای اقتصادی و اشتغال در مناطق شرقی؛ ۲. دسترسی به مسیرهای ارتباطی منطقه‌ای- بین‌المللی (نظیر راه‌آهن)؛ ۳. تعلق خاطر مردم نواحی مرزی به گویش، موسیقی و آداب و رسومسان؛ ۴. وجود چندین کشور محصور در خشکی در آسیای میانه به ویژه افغانستان در مجاورت این استان؛ ۵. وجود منابع نفتی و گازی در کشورهای آسیای میانه (به ویژه کشورهای حاشیه خلیج فارس). 	<ol style="list-style-type: none"> ۱. ترانزیت مواد مخدر در مناطق مرزی شرق کشور؛ ۲. فاصله زیاد از مناطق مرکزی کشور از نظر دسترسی به بازار و ... ۳. وجود شکاف های مذهبی و دامن زدن بعضی از کشورها؛ از جمله عربستان؛ ۴. حمایت قدرت‌های بزرگ اقتصادی همچون چین و آمریکا از بندر گواتر پاکستان؛ ۵. قرار گرفتن در مسیر بین المللی مواد مخدر و قاچاق کالا؛ ۶. قاچاق گسترده سوخت. 	
قوت‌ها (S)	راهبردهای رقابتی/ تهاجمی (SO)	راهبردهای تنوع (ST)
<ol style="list-style-type: none"> ۱. دسترسی آسان به آبهای آزاد؛ ۲. وجود گمرک در مناطق مرزی و قابلیت ترانزیتی استانهای شرقی؛ ۳. تعصب و غیرت جوامع مرزی نسبت به آب و خاک و آبادانی؛ ۴. موقعیت سوق‌الجیشی چابهار نسبت به سایر بنادر ایران؛ 	<ol style="list-style-type: none"> ۱. تقویت تاسیسات زیربنایی مهم نظیر شبکه های حمل و نقل ریلی و هوایی؛ ۲. تقویت بازارچه های مرزی با توجه به وجود بازارهای کشورهای همسایه جهت عرضه کالا و محصولات و خدمات تولیدی و وجود نیروی کار ارزان؛ ۳. تقویت استفاده از ظرفیت های انرژیهای تجدیدپذیر منطقه نظیر بادی و خورشیدی؛ ۴. تقویت استراتژی توسعه محور شرق بعلت موقعیت ممتاز سرزمینی (ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی) استانهای شرقی جهت توسعه و ارتباط با کشورها؛ ۵. توجه و اهتمام ویژه دولت به تمرکز زدایی و سرمایه گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته مناطق شرقی نظیر اعطای معافیت های مالیاتی ۶. تقویت زیر ساختهای فیزیکی، اطلاعاتی، انتظامی و امنیتی در مناطق شرقی کشور با توجه به قابلیت های مرزنشینان در تامین امنیت مرزها ۷. تقویت سنت ها و باورهای جوامع مرزنشین و استفاده از ظرفیت های گروه های دینی، علمی، سیاسی، فرهنگی در جهت توسعه و فرهنگ کسب و کار صحیح؛ 	<ol style="list-style-type: none"> ۱. توسعه بازارچه های مرزی و گمرکات در مناطق مرزی شرق جهت جلوگیری از قاچاق کالا و مواد مخدر؛ ۲. تنوع بخشی در زیرساخت نهادهای علمی و آموزشی نظیر دانشگاهها و مؤسسات آموزشی جهت افزایش مشارکتهای سیاسی و اجتماعی ویژه در مناطقی که از نظر زبا و مذهب با اکثریت متفاوت هستند؛ ۳. توسعه مدیریت بهینه انرژی با توجه به وجود قدرت انرژی بادی و شدت تابش نو خورشید؛ ۴. تنوعبخشی و توسعه روحیه گروه گرایی و تقویت نهادهای مردمی و تخصصی در ارائه خدمات فرهنگی اجتماعی و .. باتوجه به جوان بودن جمعیت مناطق مرزی شرق کشور ۵. تنوع بخشی در کاربری زمین ای کشاورزی و محصولات تولیدی آنها با توجه به بالا بودن نرخ؛ ۶. بیکاری و جوان بودن جمعیت جوامع مرزی ۷. تنوع بخشی در قوانین و مقررات برای سرمایه گذاران با توجه به تمایل دولت به تمرکززدایی و سرمایه گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته؛

<p>۷. تنوع بخشی به زیرساخت های امنیتی و حفاظتی در شرق کشور با توجه به ترانزیت مواد مخدر و درگیری های قومی، مذهبی و جلوگیری از شرارتها؛</p> <p>۸. تقویت مدیریت در تخصیص بهینه بودجه مصوب به توسعه مناطق کمتر توسعه یافته با توجه به اجرایی شدن ماده ۲۶ قانون برنامه چهارم توسعه</p> <p>۹. تنوع بخشی به واحدها یا سازمانهای اداری جهت رسیدگی ویژه به امورات مناطق مرزی (اعم از سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) با توجه به طوایف و عشایر موجود در مناطق و تعصب و غیرت جوامع مرزی نسبت به آب و خاک و آبادانی.</p>	<p>۵. تقاضای روزافزون مروادات بین المللی در کشورهای آسیای میانه؛</p> <p>۶. ظرفیت های ارتباطی در حمل و نقل های دریایی با توجه به اتصال آب های زیرزمینی</p> <p>۸. تقویت زیرساخت های علمی و آموزشی نظیر دانشگاه های تخصصی در مناطق شرقی و استفاده مؤثر از مدیریتهای استانی و محلی؛</p> <p>۹. تقویت صنعت کشاورزی با قابلیت تولید محصولات با ارزش اقتصادی با توجه به حمایت دولت از پیاده سازی طرحهای اقتصادی و اشتغالزایی در مناطق شرقی؛</p> <p>۱۰. استفاده از پتانسیل های اقلیت های مذهبی و نمایندگان سنی مذهب مناطق شرق کشور در مجلس شورای اسلامی با توجه به نفوذ آنها در ساختار قدرت اجتماعی جوامع مرزی جهت توسعه اجتماعی، فرهنگی و امنیت مناطق مرزی شرق کشور؛</p> <p>۱۱. تقویت زیرساختهای فیزیکی، اطلاعاتی، انتظامی و امنیتی جهت کنترل کردن مرزها با روشهای الکترونیکی و اپتیکی.</p>	<p>۵. تقاضای روزافزون مروادات بین المللی در کشورهای آسیای میانه؛</p> <p>۶. ظرفیت های ارتباطی در حمل و نقل های دریایی با توجه به اتصال آب های زیرزمینی</p>
<p>راهبردهای تدافعی (WT)</p>	<p>راهبرد های بازنگری (WO)</p>	<p>ضعف ها (W)</p>
<p>۱. توسعه انواع زیرساخت های کالبدی شامل حمل و نقل، راه آهن، جاده و... به منظور؛ افزایش پیوندهای کانونهای پرجمعیت مناطق شرقی با یکدیگر و کانون های داخل کشور؛</p> <p>۲. تدوین برنامه جامع توسعه همه جانبه استانهای شرقی کشور (بخش خصوص مناطق مرزی)؛</p> <p>۳. ایجاد نهاد مسئول ویژه مرتبط با امور آمایش و برنامه ریزی مناطق مرزی و تدوین نظام تصمیم گیری منسجم، هماهنگ و کارآمد؛</p> <p>۴. جلوگیری از شکاف عملکردی بین مناطق مرزی و مرکزی کشور (ساختار دوگانه سیستمی) از طریق توجه به ابعاد محلی، منطقه ای و بین المللی به صورت یکپارچه؛</p> <p>۵. اصلاح قوانین و مقررات دست و پاگیر و کاهش بوروکراسی اداری به منظور جذب سرمایه برای ایجاد قابلیت های اقتصادی جدید و اشتغال پایدار در مناطق مرزی؛</p> <p>۶. توانمندسازی مردم محلی به منظور افزایش سطح مشارکت آنها در تمامی امور اعم از برنامه ریزی، مشارکت سیاسی و...؛</p> <p>۷. زمینه سازی برای استفاده از متخصصین بومی در مدیریت ها در جهت تقویت احساس مشارکت و کاهش شکافها؛</p> <p>۸. تدوین برنامه های جامع برای ارتقاء سطح آموزش های عمومی و تخصصی و حرف های نیروهای جوان؛</p> <p>۹. تلاش برای تأمین و حفظ منابع آبی و مدیریت بهینه منابع آب؛</p> <p>۱۰. تلاش در جهت کمک به کاهش تنش ها و مناقشات سیاسی در کشورهای هم مرز با مرزهای شرقی؛</p> <p>۱۱. تقویت احساسات ملی گرایی به همراه ایجاد عدالت فضایی و اجتماعی در منطقه از طریق؛</p> <p>کاهش تاثیرپذیری ساکنان محلی از تحریکات و دسیسه های گروهک ها و کشورهای خارجی؛</p> <p>۱۲. افزایش ضریب اشتغال مولد جهت جلوگیری از جذب مرزنشینان به باندهای قاچاق کالا و مواد مخدر؛</p> <p>۱۳. تدوین سازه های امنیتی برای امنیت منطقه با لحاظ کردن ویژگی های طبیعی خاص مناطق شرقی و تجهیز امکانات نوین برای کنترل مرزها و کاهش عبور و مرورهای غیرمجاز؛</p>	<p>۱. بازنگری در سیاستها و مقررات حمایتی دولت از انجام طرحهای اقتصادی و اشتغالزایی در مناطق شرقی کشور؛</p> <p>۲. بازنگری برنامه های جامع توسعه همه جانبه استانهای شرقی و توجه ویژه به مناطق مرزی شرق کشور با توجه به موقعیت ممتاز سرزمینی و دسترسی به مسیرهای منطقه ای - بین المللی؛</p> <p>۳. بازنگری زیرساخت های کالبدی و توسعه زیرساخت ها با توجه همزمان به ابعاد حلی، منطقه ای و بین المللی آنها؛</p> <p>۴. بازنگری رویکرد امنیتی مسئولان کشوری و استانی به مناطق مرزی شرقی با توجه به کریدر شمال و جنوب و بزرگراه آسیایی و بهره گیری از فرصت ترانزیت کالا؛</p> <p>۵. بازنگری در سیاست های مدیریت بهینه منابع آب در مناطق شرقی؛</p> <p>۶. بازنگری در خصوص مشارکت مؤثر مردم مناطق مرزی در فعالیت های اجتماعی با در نظر گرفتن گروه های دینی، محلی، سیاسی، فرهنگی آموزشی؛</p> <p>۷. بازنگری در کنترل دقیق ورود و خروج مرزها با استفاده از نیروهای کار آزموده و زبده نیروی انتظامی با استفاده از آموزش و روشهای مناسب و نامحسوس؛</p> <p>۸. ساماندهی بهره گیری مناسب از فرصت های ترانزیتی کالا بین کشورهای همسایه و دیگر مناطق جهان با توجه به مسیرهای ارتباطی آسان منطقه ای و بین المللی نظیر راه آهن؛</p> <p>۹. توجه به الگوی مراوداتی بین مردم دو سوی مرزها و ساماندهی آن در جهت تقویت اقتصاد محلی و کاهش ناامنی در منطقه؛</p> <p>۱۰. توجه به تقویت سنت ها و باورهای جوامع مرزی از قبیل برگزاری نمایشگاهها و جشنواره های قومی، مذهبی و... در جهت پیشبرد برنامه های توسعه مناطق شرقی؛</p> <p>۱۱. بازنگری در سیاست های آموزش های عمومی، بهداشتی و تخصصی جوامع شرقی کشور.</p>	<p>۱. حضور کم رنگ پرسنل متخصص بومی؛</p> <p>۲. عدم وجود اشتغال پایدار در مناطق شرقی و مرزی شرق کشور؛</p> <p>۲۴. پایین بودن سطح بهداشت و کمبود امکانات درمانی تخصصی.</p>

<p>۱۴. گسترش پوشش رسانه ای و همچنین تنوع برنامه های رسانه های محلی متناسب با سلاقی مرز نشینان؛</p> <p>۱۵. تغییر نگرش مسئولین در راستای توجه به رویکردهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی و کاستن.</p>	
---	--

ماخذ: نگارنده.

مرحله ماتریس ارزیابی موقعیت و ارائه راهبرد

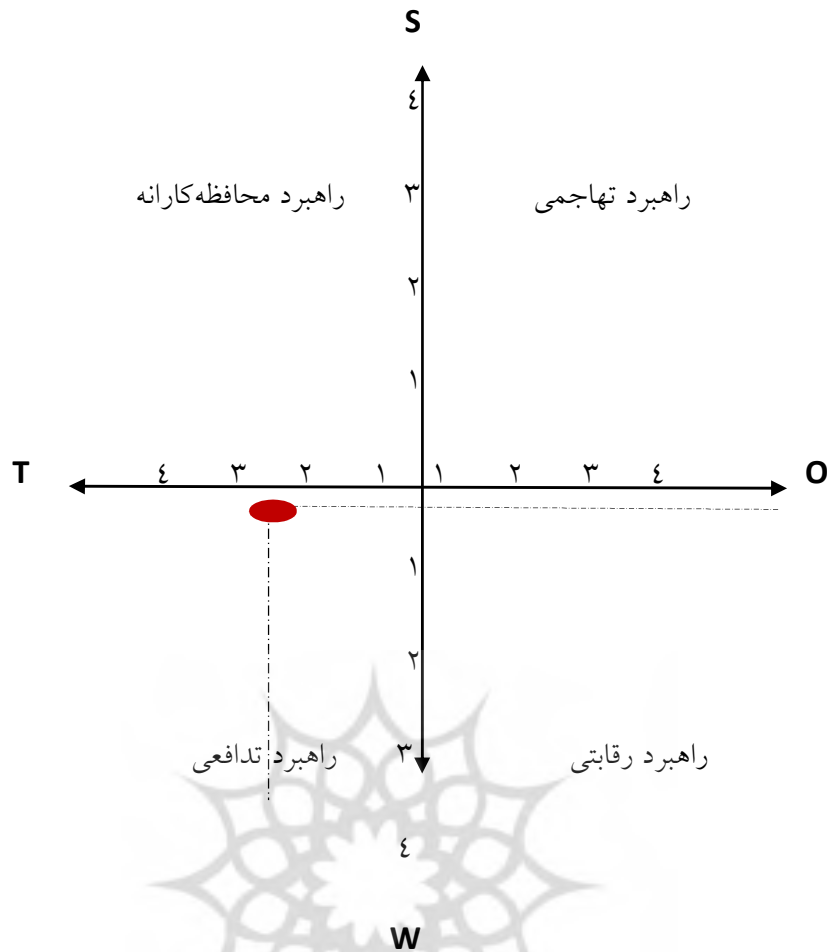
در این مرحله با جمع بندی نتایج ماتریس های ارزیابی عوامل راهبردی داخلی و خارجی که در جدول (۶) آمده است، موقعیت استراتژیک مناطق شرقی کشور تعیین و اقدام راهبردی متناسب با آن، پیشنهاد می شود.

جدول (۶): مقایسه عوامل و ارائه راهبرد

امتیاز نهایی	ضریب	میانگین	عوامل کلیدی	مجموعه عوامل داخلی
۱/۶۷	۰/۴۲	۷۵/۹۷	جمع قوت ها	(قوت ها و ضعف ها)
۰/۹۹	۰/۵۸۳	۹۹	جمع ضعف ها	
۲/۶۶	۱	۱۷۴/۹۷	جمع قوت ها و ضعف ها	
۱/۸۷	۰/۴۹	۷۴/۸۶	جمع فرصت ها	مجموعه عوامل خارجی
۰/۹۵	۰/۵۰۶	۷۹/۶۷	جمع تهدید ها	
۲/۸۲	۱	۱۵۴/۵۳	جمع فرصت ها و تهدید ها	

ماخذ: نگارنده.

با توجه به امتیازات به دست آمده برای عوامل داخلی که برابر با ۲/۶۶ و عوامل خارجی برابر با ۲/۸۲ است، موقعیت راهبردی مناطق شرقی کشور در ربع چهارم ماتریس ارزیابی؛ یعنی وضعیت غلبه تهدیدها و نقاط ضعف قرار گرفته است. از این رو، راهبرد استراتژیک منطقه مورد مطالعه از نوع راهبردهای تدافعی است.

شکل (۳): ماتریس ارزیابی موقعیت آمایش سرزمین در منطقه شرقی کشور (نگارنده).

راهبردهای تدافعی پیشنهادی برای آمایش مناطق مرزی شرق کشور

راهبردهای مناسب برای آمایش مناطق شرقی کشور در حوضه انتقال انرژی از نوع تدافعی است که شامل شانزده راهبرد به شرح زیر است:

راهبرد اول: توسعه انواع زیرساخت‌های کالبدی شامل حمل و نقل، راه آهن، جاده و... به منظور افزایش پیوندهای کانون‌های پرجمعیت مناطق شرقی با یکدیگر و کانون‌های داخل کشور؛

راهبرد دوم: تدوین برنامه جامع توسعه همه جانبه استانهای شرقی کشور (بخصوص مناطق مرزی)

راهبرد سوم: ایجاد نهاد مسئول ویژه مرتبط با امور آمایش و برنامه ریزی مناطق شرقی و تدوین نظام تصمیم‌گیری منسجم، هماهنگ و کارآمد؛

راهبرد چهارم: جلوگیری از شکاف عملکردی بین مناطق مرزی و مرکزی کشور (ساختار دوگانه سیستمی) از طریق توجه به ابعاد محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی به صورت یکپارچه؛

راهبرد پنجم: اصلاح قوانین و مقررات دست و پاگیر و کاهش بوروکراسی اداری به منظور جذب سرمایه برای ایجاد قابلیت‌های اقتصادی جدید و اشتغال پایدار در مناطق شرقی؛

راهبرد ششم: توانمندسازی مردم محلی به منظور افزایش سطح مشارکت آنها در تمامی امور؛ اعم از برنامه ریزی، مشارکت سیاسی و...

راهبرد هفتم: زمینه سازی برای استفاده از متخصصان بومی در مدیریت‌ها در جهت تقویت احساس مشارکت و کاهش شکافها؛

راهبرد هشتم: تدوین برنامه‌های جامع برای ارتقای سطح آموزش‌های عمومی و تخصصی و حرفه ای نیروهای جوان؛

راهبرد نهم: تلاش برای تأمین و حفظ منابع آبی و مدیریت بهینه منابع آب؛

راهبرد دهم: تلاش در جهت کمک به کاهش تنش‌ها و مناقشات سیاسی در کشورهای همسایه با مرزهای شرقی؛

راهبرد یازدهم: تقویت احساسات ملی گرایی به همراه ایجاد عدالت فضایی و اجتماعی در منطقه، از طریق کاهش تأثیرپذیری ساکنان محلی از تحریکات و دسیسه‌های گروهک‌ها و کشورهای خارجی؛

راهبرد دوازدهم: افزایش ضریب اشتغال مولد برای جلوگیری از جذب مرز نشینان به باندهای قاچاق کالا و مواد مخدر؛

راهبرد سیزدهم: تدوین سازه‌های امنیتی برای امنیت منطقه با لحاظ کردن ویژگی‌های طبیعی خاص مناطق شرقی و تجهیز امکانات نوین برای کنترل مرزها و کاهش عبور و مرورهای غیرمجاز؛

راهبرد چهاردهم: گسترش پوشش رسانه‌ای و همچنین، تنوع برنامه‌های رسانه‌های محلی متناسب با سلاقی مرز نشینان؛

راهبرد پانزدهم: تغییر نگرش مسئولان در راستای توجه به رویکردهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی و کاستن از دیدگاه‌های امنیتی نسبت به مناطق مرزی؛

راهبرد شانزدهم: تبلیغ برنامه‌های تنظیم خانواده و تسهیلات برای دسترسی مردم منطقه به وسایل کنترل موالید.

اولویت بندی راهبردهای تدافعی پیشنهادی برای آمایش مناطق شرقی کشور

در نهایت، راهبردهای تدافعی پیشنهادی با استفاده از ماتریس برنامه ریزی استراتژیک کمی اولویت بندی شد. راهبرد دوم: تدوین برنامه جامع توسعه همه جانبه استانهای شرقی کشور (بخصوص مناطق مرزی) با مجموع جذابیت ۵/۱۴ راهبرد اول: توسعه انواع زیرساخت‌های اساسی شامل حمل و نقل، راه آهن، جاده و... به منظور افزایش پیوندهای کانون‌های پرجمعیت مناطق شرقی با یکدیگر و کانون‌های داخل کشور با مجموع جذابیت ۴/۴۷ مهمترین راهبردها برای آمایش مناطق شرقی کشور در حوضه انتقال انرژی هستند.

نتیجه گیری

برنامه ریزی آمایش سرزمین، کامل ترین و جامع ترین برنامه ای است که می توان برای هر منطقه و کشور پایه ریزی و اجرا نمود. آمایش سرزمین رابطه بین انسان، سرزمین و فعالیت های انسانی را به منظور بهره برداری بهینه و پایدار از جمیع امکانات انسانی و فضایی سرزمین، در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماعی در طول زمان پایه گذاری می کند. با توجه به اینکه هر منطقه ای برنامه خاص خود را می طلبد، مناطق مرزی ایران به علت برخورداری از ویژگی های خاص خود که هم با محیط خارجی و هم با محیط داخلی در ارتباط است، واجد داشتن آمایش خاص آن مناطق است. از برنامه های مهمی که در سند چشم انداز مطرح شده است؛ طرح توسعه محور شرق می باشد. جمعیت کل منطقه شرق ۱۵۰۸۷۶۲۵ نفر می باشد و مساحت منطقه مورد مطالعه ۶۴۷۵۲۶ کیلومتر مربع می باشد. از معضلات مناطق شرقی کشور پراکندگی شدید و کمبود جمعیت و فاصله زیاد نقاط شهری و روستایی به دلیل وسعت زیاد استانها و تعداد کم آنهاست و این برنامه ریزی نیمه شرق کشور را برای دولت و بخش خصوصی بسیار پرهزینه و غیراقتصادی کرده است.

مناطق شرقی کشور در چارچوب برنامه ریزی استراتژیک مطالعه شد و در چارچوب مدل *SWOT* با مطالعه محیط درونی مناطق شرقی کشور تعداد ۲۵ نقطه قوت و تعداد ۲۹ نقطه ضعف و در محیط بیرونی و در سطح کشور نیز تعداد ۲۵ فرصت و تعداد ۲۴ تهدید اثرگذار بر آمایش انتقال انرژی در مناطق شرقی کشور شناسایی شد. عوامل درونی و بیرونی به دست آمده در قالب ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی ارزیابی شد و نتیجه به دست آمده نشان می دهد موقعیت استراتژیک آمایش سرزمین منطقه مورد مطالعه در منطقه سوم ماتریس مقایسه قرار دارد؛ لذا راهبردهای مناسب برای آمایش مناطق شرقی کشور از نوع راهبردهای تدافعی است. به بیان دیگر، هم اکنون برای حرکت به سمت توسعه آمایش مناطق شرقی باید به دنبال رفع نقاط ضعف و دفع تهدیدهای بیرونی باشیم. در ادامه، شانزده راهبرد تدافعی پیشنهاد شده با استفاده از ماتریس برنامه ریزی استراتژیک کمی اولویت بندی شدند که براساس آن راهبردهای تدوین برنامه جامع توسعه شرق کشور، توسعه و تقویت انواع زیرساخت های کالبدی، شامل: حمل و نقل، راه آهن، جاده و... به منظور افزایش پیوندهای کانون های پرجمعیت مناطق شرقی با یکدیگر و کانون های داخل کشور مهمترین راهبردهای تدافعی برای آمایش مناطق شرقی کشور هستند. نتیجه به دست آمده از اولویت بندی راهبردها نشان دهنده این حقیقت است که در تدوین راهبردهای آمایش مناطق شرقی کشور به هر چهار عامل اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی و اجتماعی باید در حوضه انتقال انرژی توجه لازم را نمود و تنها با عامل امنیت نمی توان توسعه را در مناطق مرزی رقم زد و یا با عامل اقتصادی صرف نمی توان باعث پیشرفت جامعه شد. بنابراین، عواملی از قبیل: اقتصاد، سیاست، امنیت، فرهنگ و اجتماع از اجزای تشکیل دهنده یک جامعه هستند و با توجه صرف به هر یک از این عوامل نمی توان به آمایش مناطق شرقی رسید.

پیشنهادات و راهکارها

- بستر سازی به سمت توسعه بومی پایدار با اتکا به سرمایه‌های بومی و افزایش نقش ساکنین منطقه در توسعه منطقه؛
- بازنگری در توزیع سرمایه گذاری‌ها و تلاش در جهت از بین بردن محرومیت‌های اجتماعی اعمال شده توسط سیستم اداری و سیاسی کشور؛
- اتخاذ سیاست های توسعه سیاسی و روابط دیپلماتیک بین ایران و سایر کشورهای منطقه؛
- تکمیل زیرساخت‌های توسعه ترانزیت و تجهیز منطقه شرق به خطوط هوایی، ریلی و کشتیرانی جهت افزایش سهم ایران از درآمد عظیم ترانزیت جهانی به ویژه خطوط راه آهن چابهار- مشهد؛
- جذب سرمایه‌گذار خارجی و انتقال تکنولوژی؛
- اجرای کامل طرح جامع کالبدی بندر چابهار؛
- تولید و گسترش انرژی‌های نو به ویژه در مبحث باد و انرژی خورشیدی؛
- توسعه تاسیسات ساحلی مانند ایجاد پلاژهای ساحلی، هتل و رستوران دریایی و استفاده از سواحل زیبا و بکر دریای عمان در راستای جذب گردشگر و ایجاد مشاغل جدید برای مردم بومی منطقه؛
- تبدیل شدن بندر چابهار به یک بندر محوری و بین المللی برای ارائه خدمات متنوع و گسترده به کشتی های بین المللی در قالب سوخت گیری، تعمیر، تجهیز و ساخت انواع کشتی و ایجاد وابستگی ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه به این خدمات؛
- پوشش و تأمین ناوگان مورد نیاز برای حمل و نقل دریایی سایر کشورها
- احداث فرودگاه های بین المللی برای دسترسی کشورهای مختلف؛
- ایجاد زمینه برای دسترسی کشورهای محصور در خشکی به آب های آزاد؛
- ایجاد مسیر مناسب برای انتقال انرژی بین قاره ای به بازار مصرف جنوب شرق آسیا و کاهش وابستگی به خلیج فارس؛
- ایجاد زمینه برای دسترسی کشورهای محصور در خشکی به آب های آزاد.
- تجدید نظر در بهره برداری سنتی و الگوی کشت و احداث بندهای خاکی و مهار سیلاب ها و سیراب نمودن زمین های اطراف آن جهت بهبود وضعیت کشاورزی و افزایش منابع آب ذخیره شده؛
- استفاده صحیح و بهینه از سه موقعیت حساس (بری و بحری و استراتژیکی) جهت برقراری توسعه پایدار و افزایش ترانزیت کالا با کشورهای آسیای مرکزی و افزایش نقش ارتباطی شمال به جنوب و شرق به غرب؛
- ارتقای فرهنگی مردم ساکن در محدوده با توسعه مراکز آموزشی، دانشگاهی؛
- مهار و کنترل رشد جمعیت مناطق کلانشهری، سازماندهی و هدایت جریان های مهاجرت، سازماندهی شبکه سکونتگاهی از طریق طبقه بندی آن در سه لایه پیرامونی، مرکزی و میانی، انتظام بخشی به

- فرایندها و رویه های تبدیل و الحاق سکونتگاه های روستایی به شهر، تقویت زیرساخت ها و شبکه های زیربنایی با اولویت نواحی شرقی و جنوبی کشور، توسعه، تجهیز، ارتقا و اصلاح ساختار فضایی شبکه ریلی کشور، توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین المللی (جاده ای) شمال-جنوب کشور، توسعه، تجهیز، تقویت و سطح بندی بنادر کشور در سواحل دریای خزر، خلیج فارس و دریای عمان متناسب با ارتباطات بین المللی با کشورهای همسایه؛
- جذب جمعیت به این استان های شرقی در قالب پروژه های اقتصادی، کشت، صنعت، تعاونی های مردمی و بازارچه های مرزی؛
- استفاده بهینه از منابع معدنی و صنعتی موجود در استان های شرقی در جهت توسعه ی همه جانبه و ایجاد اشتغال زایی.

منابع

- آراسته، مجتبی، داداش پور، هاشم. «واکوی روابط فضایی در بنادر جنوبی ایران و حوزه های پسرکانه آن؛ ارائه یک نظریه زمینهای: مطالعه موردی مثلث فضایی شیراز، بندرعباس و بوشهر». برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۱، شماره ۳، ص ۱۴۵-۱۸۷، سال ۱۳۹۶.
- ابراهیم زاده، عیسی، (۱۳۸۹). آمایش سرزمین و برنامه ریزی محیطی در جنوب شرق ایران، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ابراهیم زاده، عیسی و همکاران، (۱۳۸۹). مدل تحلیلی سازمان یابی فضایی توسعه و توسعه نیافتگی شهری - منطقه ای در ایران، فصلنامه جغرافیا و توسعه، سال هشتم، شماره ۱۷.
- ابراهیم زاده، عیسی و موسوی، میرنجف، (۱۳۹۵). آمایش ژئوپلیتیکی و ژئوآکونومیکی مناطق مرزی جنوب شرق کشور و راهبردهای توسعه ی آن. مطالعه ی موردی: استان سیستان و بلوچستان، جغرافیا و توسعه، شماره ۴۲، ص ۱-۲۶.
- ایوت، جنیفر، (۱۳۸۷). مقدمه ای بر توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه عبدالرضا رکن الدین افتخاری و حسین رحیمی، تهران: انتشارات مؤسسه توسعه روستایی.
- استانداری خراسان جنوبی، (۱۳۸۵). توسعه محور شرق.
- بختیاری، صادق، (۱۳۸۰). تحلیل مقایسه ای از توسعه صنعتی استانهای مختلف کشور، تهران، مجله پژوهش های بازرگانی.
- توحیدفام، محمد و روانستان، آرزو، (۱۳۹۱). چشم انداز توسعه پایدار در منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس، فصلنامه سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۸۹، صص ۱۶۷-۱۵۴.

- داداش پور، هاشم، رفیعیان، مجتبی، حق جو محمدرضا. «بایستگی به کارگیری مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی راهبردی» برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۲ شماره ۱، ص ۲۲ - ۵۲، سال ۱۳۹۷.
- سازمان بنادر و دریانوردی، (۱۳۹۲). کریدور شمال-جنوب.
- سهامی، حبیب اله، (۱۳۸۸). آمایش و مکانیابی، پژوهشکده مهندسی پدافند غیرعامل، انتشارات دانشگاه مالک اشتر.
- صاحب داد زهی، خلیل اله، توسلی رکن ابادی، مجید، (۱۳۹۵). تأثیر جنوب شرق ایران به عنوان منطقه ویژه انتقال انرژی بر شکاف های حاصل از تفاوت سطح توسعه منطقه، نشریه مدیریت شهری، شماره ۶۶، صص ۱۹۹-۲۱۶.
- صنعت حمل و نقل، (۱۳۸۷). دالان محور شرق، تهران.
- طاوسی، تقی، اسکندرثانی، محمد، حسین زاده کرمانی، محمود، (۱۳۹۱). قابلیت ها و تنگناهای توسعه محور شرق در شرایط امروز ایران و منطقه، مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای سال سوم، شماره دوازدهم، ۱۳۹۱. صص ۷۹-۱۰۰.
- عظیمی بلوریان، احمد، (۱۳۸۹). مفهوم آمایش سرزمین در برنامه ریزی توسعه خاستگاه، سیر تکاملی و تجربه ایران، چاپ اول، انتشارات رسا.
- عندلیب، علیرضا و مطوف، شریف، (۱۳۷۹). تجربه های آمایش مناطق مرزی دو پاره آلمان و درس هایی برای ایران، شماره ۲۹؛ تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- عندلیب، علیرضا و مطوف، شریف، (۱۳۸۸). توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران، باغ نظر، شماره ۱۲.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان های شرقی.
- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، (۱۳۹۱). گذری بر روند تدوین برنامه آمایش سرزمین، تهران.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۰). سالنامه آماری.
- نادری، احمد، (۱۳۸۹). نظریه ریملند شیعی و ژئوپلیتیک نوین شیعه در قرن بیست و یکم، کنفرانس بین المللی فرهنگ گرایی و جامعه جهانی، تهران. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نصیری، حسین، (۱۳۸۱). امنیت ملی پایدار، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال نوزدهم، شماره ۱۱ و ۱۲.
- نیومن، پیتر و تورنلی، اندی، (۱۳۸۷). برنامه ریزی شهری در اروپا: رقابت بین المللی، نظام های ملی و طرح های برنامه ریزی، ترجمه: عارف اقوامی مقدم، تهران: انتشارات آذرخش.

- Newman, Peter and Tornelli, Andy, (1387). *Urban Planning in Europe: International Competition, National Systems and Planning Plans*, Translation: Aref Aqavi Moqaddam, Tehran: Azarakhsh Publication.
- Afrakhteh, Hassan (2006) *The problems of regional development and border cities: A case study of Zahedan, Iran*, *Cities*, Vol. 23, No. 6.
- Alterman, R. (ed.) (2001), *National-Level Planning in Democratic Countries: An International Comparison of City and Regional Policy-making*, Liverpool University Press, Liverpool.
- Arndt, H.W. (1987) "Economic Development, The History of an Idea", The University of Chicago Press.
- European Commission (1997), *Compendium of European planning systems. Regional Development Studies Report 28. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.*
- Georg, Vic, (1998) "Wealth, Poverty and Starvation" New York: St. Martins Press.
- Harbison, Fredrick, N. (1973) "Human Resources as the Wealth of nations", New York: N.Y. University Press New York.
- Hansen, Niles H. (ed.) (1978), and *Border Regions: A Critique of Spatial Theory and an European Case Study; Human Settlement Systems: International Perspectives on Structure Change and public Policy*. Ballinger Publication Co., pp. 246-261 Cambridge, UK.
- Jones, Phillip, n. and Wild, Trevor .1994. *Opening the Frontier: Recent Spatial Impacts in the Former Inner-German Border Zone; Regional Studies*, Vol. 28.3; pp 259-273.
- UNECE (2005), *Trends in Europe and North America – The Statistical Pocketbook of the Economic Commission for Europe*. United Nations, New York.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی